

ХТО БУВ ІНІЦІАТОРОМ РУСЬКО-РИМСЬКОГО ЗБЛИЖЕННЯ У 40-х РОКАХ XIII СТОЛІТТЯ: ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ЧИ ІНОКЕНТІЙ IV?

Дипломатичні контакти Романовичів з Римською курією, що істотно поживалися у середині 40-х років XIII ст. й увінчалися церковною унією і коронацією Данила Романовича 1253 р., мають значну історіографію: українську та іноземну, зокрема польську, німецьку, російську. Дослідники, які вивчали римську політику Романовичів, як і політику Римської курії щодо Русі, виявили та опублікували немало джерел, сформулювали оригінальні концептуальні засади причин і наслідків русько-римського зближення. І все ж, не вдалося з'ясувати деякі важливі питання, без відповіді на які проблема відносин між Галицько-Волинською державою та Римом залишається дискусійною.

Мета цієї розвідки – відповідь на одне з таких не з'ясованих питань: хто був ініціатором русько-римського зближення у 1240-х роках: галицько-волинський двір чи Римська курія?

I. Іноземна історіографія

Першими в іноземній літературі цю проблему порушили польські історики. Давня польська історіографія XV–XVI ст., починаючи від Яна Длугоша й закінчуючи Мацеєм Стрийковським, одностайно стверджувала, що ініціатором відповідного русько-римського діалогу був князь Данило Романович. Вони пов'язували цей почин з коронаційними амбіціями¹. М. Стрийковський, який узагальнив твердження земляків-попередників, писав, що руський володар “задумав відновити Руське королівство, і, прагнучи стати королем усієї Русі, а не тільки галицько-володимирським, як до того іменував себе Коломан-угорець, відрядив послів на собор до Ліону [...], прохаючи папу римського Інокентія четвертого коронувати його на королівство руське; за те він обіцяв відступити від віри грецької і зі всіма своїми землями прийняти віру римську, і зі своїми потомками бути послухними римському престолові. До того ж, наполегливо просив допомоги проти татар, які в той час були пострахом для усіх володарів

¹ Див.: *Długosz J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* – Varsoviae, 1975. – Lib. VII. – P. 57–58; *Mathias de Mechovia. Cronica Polonorum.* – Cracoviae, 1521. –

Lib. III, Cap. XLIII. – P. CXLII (142); Lib. III. – Cap. LIII. – P. CLXI (161); *Cromer M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* – Basileae, 1555. – Lib. IX. – P. 232–233.

християнських”². Давня польська історіографія в особі Яна Длугоша, Мацея Меховського, Марціна Кромера, виражаючи польську “рацію стану”, негативно оцінювала коронацію князя, називаючи його амбітним, підступним і зрадливим політиком. Якоюсь мірою винятком є М. Стрийковський, який порівняно виважено виклав суть справи³. Його помірковане наставлення щодо вирішальної ролі Данила Романовича в русько-римському зближенні підхопили деякі польські історики XVII–XVIII ст., зокрема Абрагам Бзовій⁴, Симон Окольський⁵, Клемент Ходикевич⁶.

На відміну від попередників, історики ХХ ст., зокрема Владислав Абрагам, Юзеф Умінський, Кароль Малечинський, Болеслав Щесняк вважали, що ідея церковної унії виникла в Римі, а її автором був папа Інокентій IV, який намагався залучити Галицько-Волинську Русь до орбіти європейської цивілізації та врятувати її від монголо-татарської загрози⁷. Сучасний польський дослідник Маріуш Бартніцький у монографії, присвяченій зовнішній політиці Данила Романовича, не дав якоїсь однозначної відповіді. На його думку, найімовірнішими ініціаторами і промоторами тісніших контактів між Курією і Романовичами були польські князі⁸.

Отже, в польській історіографії простежуються дві позиції щодо того звідки виходила ініціатива русько-римського зближення у середині XIII ст. Історіописці XV–XVIII ст. одностайно вважали ініціатором князя Данила Романовича, якого подавали хитрим, підступним і зрадливим стосовно Риму політиком. Натомість новітні історики визнавали ініціативу за папою Інокентієм IV, виставляючи її свідченням культуртрегерської ролі Риму на Русі, його рятівної місії в час монголо-татарської загрози.

Наскільки вдалося встановити, з німецькомовних істориків до проблеми русько-римських відносин часів Данила Романовича першими підійшли австрійські вчені кінця XVIII ст. Йоганн Христіан Енгель, Якоб Август Гоппе та Людвіг Альбрехт Ієбгард.

² *Striowski M.* Ktora przedtym nigdy swiatła nie widziała Kronika Polska, Litewska, Zmodska i wszystkiey Rusi... – Krolewiec, 1582. – Lib. VIII, Cap. III. – S. 330–331.

³ Пор.: *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 109–122.

⁴ *Bzovii F. A.* Thaumaturgus Polonus seu de vita et miraculis S. Hyacinthi Confessoris, Ordinis FF. Praedicatorum. – Venetiis, 1606. – Cap. XV. – P. 34.

⁵ *Okolski S.* Russia florida rossis et liliis. – Leopoli, 1646. – P. 61–62.

⁶ *Chodykiewicz C.* Dissertationes historico-criticae de utroque Archiepiscopatu Metropolitanano Kijowiensi et Haliciensi, uti olim distincto [...] Ritus Graeco-Uniti [...] certioribus documentis illustrantae. – Leopoli,

1770. – P. K₁–K₂.

⁷ *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – T. 1. – S. 117–122; *Umiński J.* Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII w. a papież Innocenty IV. – Lwów, 1922. – S. 42; *Idem.* Сношения Рима с Россией в XIII веке // Ex Oriente: Religiose und philosophische Probleme des Ostens und des Westens Herausgeb. L. Berg. – Mainz, 1927. – С. 224–227; *Maleczyński K.* [Rec. na S. Tomaszowskiego] // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1927. – R. 41, zesz. 1–2. – S. 616–618; *Szcześniak B.* The mision of Giovanni de Plano Carpini and Benedict of Pole of Vratislavia to Halicz // Journal of Ecclesiastic History. – 1956. – No 7. – P. 16.

⁸ *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S. 121–123.

Австрійський вчений кінця XVIII ст. Й. Х. Енгель виходив з того, що папство завжди прагнуло підпорядкувати Русь [Rußland]. Саме в цьому дусі він трактував посольство на чолі з францисканцем Джованні дель Пано Карпіні до Монголії в 1245–1247 рр. Як твердив австрійський історик, воно мало завдання, переїжджаючи через Русь, нав'язати контакти з галицько-волинськими князями та переконати їх в необхідності й користі церковної унії. Зустріч з князем Васильком відбулася у січні 1246 р. у Володимирі, а з князем Данилом – у березні того ж року в придонських степах, коли він повертався з Орди. Й. Х. Енгель ствердив: “Нова ідея єдності з папством так сподобалася Данилові та Василькові, що вони ще до повернення францисканського посольства з Орди відіслали до Риму якогось руського ігумена для переговорів щодо запропонованого папою об'єднання Церков”⁹. Відзначмо два важливі моменти концепції, які в історіографії прозвучали вперше: встановлення контактів між галицько-волинським двором і Римською курією пов'язано з місією Д. дель Пано Карпіні, тобто датовано найраніше початком 1246 р., і вказано на руське посольство до Риму на чолі з “якимсь ігуменом” (про нього див. далі) ще до повернення папського посланця з Орди, тобто між початком 1246 і серединою 1247 р.

Викладаючи події, які нас цікавлять, Я. А. Гоппе писав: “У цей час завдяки хрестоносному воїнству папа заволодів майже третиною Європи і намагався упокорити ці поганські країни. Данило, який належав до грецької, нез'єднаної Церкви, боявся, щоб це конфесійне воїнство не вдарило на його землі. Поляки легко могли попросити від Святого престолу цих [військ], щоб відібрати від нього Люблінщину, адже Опізо, абат із Мессано і папський легат, саме тоді збирав у Польщі “Петрів гріш”. Тому хитрий [der schlaue] Данило намагався ошукати як Святий престіл, так і поляків, прикриваючись [готовністю] перейти до латинської церкви [...]. Прикинувшись щирим, Данило пообіцяв прийняти латинський обряд і захищати християнство від татар”¹⁰. Як видно з подальшого, автор датував початок зближення 1246 р. Отже, на відміну від Й. Х. Енгеля, Я. А. Гоппе схильний був визнати ініціатором русько-римського зближення Данила Романовича, але, йдучи за давньою польською історіографією, зокрема Я. Длугошем, звинуватив князя у нещирості.

У дусі Я. Длугоша трактував проблему й Л. А. Гебгард, відкликаючись, однак, до хроніста XVII ст. Одоріка Райнальда, автора багатотомних “Церковних анналів”. Австрійський історик твердив, нібито Данило, прагнучи отримати королівську корону, звернувся до папи з пропозицією, що “перейде до латинської Церкви, якщо папа простить йому та його підданам усі гріхи грецької Церкви”¹¹.

Подібно до Я. А. Гоппе і Л. А. Гебгарда трактував проблему й німецький історик першої третини XIX ст. Філіп Штраль, але оцінював позицію Данила об'єктивніше. Його спостереження настільки цікаві, що наведемо їх

⁹ Engel Ch. Geschichte von Halitsch und Wladimir. – Wien, 1792. – T. 2. – S. 16–17.

¹⁰ Hoppe J. A. Ältere und neuere Geschichte der Königreiche Galizien und

Lodomerien. – Wien, 1792. – S. 145–146.

¹¹ Gebhardi L. A. Geschichte der Königreiche Galizien, Lodomirien und Rothreusen. – Pesth, 1804. – S. 83.

дослівно: “1244 р. через посланця і листовно Данило звернувся до папи Інокентія IV, прохаючи в нього допомоги й підтримки та обіцяючи возз’єднати греко-руську Церкву з латинською, якщо латинники згодяться підняти разом з ним меч на монголів”¹². Називаючи Данила “підприємливим, хоробрим і розумним князем”, автор пояснив, чому він вдався до папи: перед лицем монгольської загрози Данило покладав великі надії на Захід; однак, бачачи, що в політичному житті Європи панує великий безлад, звернувся за допомогою до Інокентія IV, перед яким тоді “тремтіли королі і народи”¹³. Відзначимо важливу новацію: датування початку контактів 1244 р.

Поділилися щодо проблеми також пізніші німецькі історики XIX ст. Ріхард Репелль досить докладно зупинився на перипетіях русько-римських стосунків 40-х років XIII ст.¹⁴ Він, зокрема, вважав, що пропозицію унії висунув Рим, а озвучив (спершу перед князем Васильком і єпископами) легат Д. дель Пано Карпіні на зламі 1245–1246 рр.¹⁵

Подібні погляди обстоювали й інші німецькі дослідники. Зокрема Петер фон Гетце, автор монографії про архієпископа Альберта Суєрбеєра, якого Інокентій IV призначив своїм представником на Русі, також твердив, що послі на чолі з Д. дель Пано Карпіні, переїжджаючи через Волинь, за завданням папи мали зустрічі з місцевими достойниками й подали їм ідею церковно-політичного союзу з Римом. Коли Данило повернувся з Орди і довідався про це, він “жадібно вхопився за папські пропозиції”, бо вже давно збагнув, що для повалення монгольського іга може придатися дієва допомога Заходу. Німецький дослідник писав: “Данило негайно вислав до папи одного якогось ігумена, щоб повідомити про свою готовність визнати папську зверхність, якщо папа схоче допомогти йому скинути монгольське панування”¹⁶. Саме таким, на думку П. фон Гетце, виглядав початок русько-римського зближення.

Про те, що контакти між Курією і галицько-волинським двором започаткував папський легат, твердив Александр Піхлер, який зробив суттєве уточнення: Д. дель Пано Карпіні по дорозі до Монголії і на зворотному шляху двічі зустрічався і вів переговори не тільки з князем Васильком, а й Данилом¹⁷.

Отже, в німецькомовній історіографії кінця XVIII–XIX ст. сформувалися два погляди на обставини активізації русько-римських відносин у 1240-х роках. Одні історики твердили, що їх започаткував Інокентій IV, який, відсилаючи посольство до Монголії, доручив йому зустрітися з галицько-волинськими князями і навіязати з ними дипломатичні стосунки. Їх опоненти

¹² *Strahl Ph.* Geschichte der russischen Kirche. Erster Theil: Von den ersten Anfängen des Christenthums bis zur Errichtung des Patriarchatus in Russland. – Halle, 1830. – S. 240; *Idem.* Geschichte des russischen Staates. – Hamburg, 1839. – Zweiter Bd.: Von 1224 bis 1505. – S. 43.

¹³ *Idem.* Geschichte der russischen Kirche. – S. 240.

¹⁴ *Roepell R.* Geschichte Polens. – Hamburg, 1840. – Erster Theil. – S. 518–525.

¹⁵ *Ibidem.* – S. 519.

¹⁶ *Goetze P., v.* Albert Suerbeer, Erzbischof von Preußen, Livland und Ehstland. – St.-Petersburg, 1854. – S. 18–19.

¹⁷ *Pichler A.* Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident. – München, 1865. – Bd. 2. – S. 29–30.

вважали, що до Риму за підтримкою звернувся Данило Романович, який, з одного боку, побоювався “хрестоносного воїнства і поляків” (Я. А. Гоппе), а з іншого, – монголів (Ф. Штраль). При цьому, якщо перший автор називав Данила “хитрим”, а римську ініціативу – нещирою, то другий сприймав князя “підприємливим, хоробрим і розумним”, а звернення до Риму з пропозицією церковної унії в обмін на військову допомогу – логічним і виваженим.

Німецька історіографія ХХ ст. щодо започаткування русько-римського зближення також не одноставна. Бертольд Альтанер, проаналізувавши факти і джерела, пов'язані з посольством Д. дель П'яно Карпіні, та адресовані галицько-волинському дворові листи Інокентія IV від 3 травня 1246 р., дійшов висновку, що Данило Романович першим звернувся до Курії з пропозицією укласти церковну унію із Римом. На його думку, заклик до унії, який легат від імені папи адресував єпископам князівства у січні 1246 р., означав уже реакцію на пропозиції Данила Романовича, відіслані папі ще до подорожі в Орду, тобто перед початком осені 1245 р.¹⁸

Альберт Амманн виказав схильність шукати почин зближення у Римі. Він писав: “Князь Василько перебував саме в мазовецького князя Конрада у Кракові, коли туди пізньої осені 1245 р. прибув Джованні П'яно Карпіні з папськими пропозиціями для руських князів [...] Василько, який так само, як і Данило, самовіддано й задержувано воював зі своїми західними сусідами, був, однак, досить прозахідно налаштований, щоб не збагнути, яку велику користь для свого князівства можна одержати від цього папського посольства”¹⁹. Отже, початок дипломатичних контактів пов'язано з монгольською місією, ініціатором і організатором якої був Інокентій IV. Вирізняє це викладено далі: “Коли Данило повернувся від монголів, куди він їздив з доброї волі, а не як підданий князь, він уже був готовий шукати допомоги там, де її знайшов”. Отож, князь Данило нав'язав дипломатичні контакти з Римом допіру після зустрічей і розмов з папським легатом²⁰. Надалі А. Амманн розвинув погляд, нібито Данило Романович задумав “завести собі друзів на Заході” (*im Westen Freunde zu machen*) щойно після повернення з Орди, тобто не раніше весни 1246 р.²¹

Німецький дослідник історії Галицько-Волинського князівства Гюнтер Штекль писав: “Усе промовляє за тим, що безпосередні зв'язки були встановлені завдяки П'яно Карпіні, який за дорученням папи мав відвідати великого хана монголів у Каракорумі, і на початку 1246 р. прибув до двору волинського князя Василька, а в середині березня зустрівся з князем Данилом, що повертався від Бату-хана”²².

¹⁸ *Altaner B.* Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und Mohammedaner- und Heidenmissionen des Mittelalters // *Breslauer Studien zur historischen Theologie.* – Habelschwert, 1924. – Bd. 3. – S. 221–222.

¹⁹ *Ammann A. M.* Kirchenpolitische Wandlungen in Ostbaltikum bis zum Tode

Alexander Neuski's. Studien zum Werden der russischen Orthodoxie. – Romae, 1936. – S. 256.

²⁰ *Ibidem.* – S. 257.

²¹ *Idem.* Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. – Wien, 1950. – S. 55.

²² *Stökl G.* Das Fürstentum Galizien-Wo-hynien // *Handbuch der Geschichte Russlands.* – Stuttgart, 1980. – Bd. 1. – S. 517–518.

Оригінально потрактував проблему Едуард Вінтер. Сама назва його праці – “Візантія і Рим у боротьбі за Україну” – віддає пріоритет у нав’язанні взаємин папі. “Уже на соборі в Ліоні 1245 р. велися переговори про організацію хрестового походу проти татар і про церковну унію. За дорученням київського великого князя Михайла в них брав участь митрополит Петро Акерович. Францисканець П'єро Карпіні вирушив як папський легат до татар, а по дорозі розмовляв з князями Русі, передусім із Данилом Галицьким. Папа Інокентій IV був рішучим поборником хрестового походу проти татар і не менш рішучим прихильником церковної унії. Він правильно збагнув, що тільки визнання своєрідності східних Церков уможливить церковне єднання, і що насамперед Візантія повинна вступити в унію. З цією метою він розпочав переговори з візантійським імператором Іоаном Ватацисом. У цьому контексті папа намагався укласти унію з русинами і нав’язав тривалі контакти з князем Данилом. Папа робив усе, щоб організувати хрестовий похід проти татар, адже тільки тоді Данило зі своїм народом прийме унію. Для цього папський легат Опізо прибув до Данила і коронував його від імені папи”²³. Даючи згоду на коронацію, Данило, на думку німецького дослідника, планував “стати на чолі великого християнського війська, щоб боронити Європу від Азії”²⁴.

Наведені розмірковування пропонують декілька нових нюансів. По-перше, початок русько-римського зближення віднесено до Ліонського собору, який відбувався з 26 червня по 17 липня 1245 р., хоч хибно стверджено, що архієпископа Петра вислав князь Михайло Всеволодович Чернігівський²⁵. По-друге, чи не вперше в історіографії контакти щодо церковної унії поставлено в ширший римсько-візантійський контекст. І, по-третє, згоду на коронацію пояснено планами Данила очолити збройні сили європейської антиатарської ліги, створення якої проголосив I Ліонський собор.

Отже, з чотирьох німецьких істориків ХХ ст., які писали про русько-римські відносини епохи Романовичів, Б. Альтанер визнавав ініціатором галицько-волинський двір А. Амманн, Е. Вінтер, Г. Штекль віддавали першість Римові. Запропоновано й нові здогади та спостереження. Так, Б. Альтанер відзначив місію Д. дель П'єро Карпіні на Русь як реакцію на ініціативи Данила Романовича, з якими він звернувся до папи ще до подорожі в Орду, тобто до початку осені 1245 р. Е. Вінтер вперше після Антона Петрушевича пов’язав початок русько-римських контактів з місією архієпископа Петра на I Ліонському соборі (літо 1245 р.).

У російській історіографії ХІХ ст. переважав погляд, що ініціатором зближення був Данило Романович. Постапу князя одні автори оцінювали як нещирю й хитрувату, інші, – розумну, але безперспективну. Ніколай Карамзін про взаємини князя з папою писав: “Даниил обратил глаза на Запад, где Рим был душою и средоточием всех государственных движений. Сей князь в 1245 или 1246 году дал знать Иннокентию, что желает соединить Церковь нашу с Латинскою, готовый под ее знаменами идти против

²³ Winter E. Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine: 955–1939. – Weiden, 1993. – S. 33.

Монголов. Началось дружелюбное сношение с Римом. [...] Оба хитрили и досадовали”²⁶.

Погляд на ініціативу Данила як мудру і щиру, але безперспективну, репрезентують Ніколай Устрялов²⁷ та Сергей Соловійов. Останній, зокрема, твердив, що, з огляду на татарську загрозу, Данило Романович сам звернувся до католицького Заходу, де сподівався знайти союзників проти грізної азійської сили: “Но о крестовом союзе католических государств нельзя было думать без главы римской Церкви, от которого должно было изойти первое, самое сильное побуждение; князь русский мог быть принят в этот союз только в качестве сына римской Церкви – и вот Даниил завязал сношения с папою Иннокентием IV о соединении Церквей [...]. Но с самого уже начала обнаружилось, что связь с Римом не будет продолжительна: время крестовых походов прошло, папа не имел уже прежнего значения, не мог своими буллами подвинуть целой Европы против Востока”²⁸. Як побачимо, ця думка найоб’єктивніше відображає реальну ситуацію у відносинах між Галицько-Волинською державою і Римом в 40-х роках XIII ст.

Інше бачення ініціатора встановлення контактів висловили російські церковні історики. Так, чернігівський архієпископ Філарет (Дмитрій Гумілевський), автор першої наукової “Истории русской церкви”, в розділі під промовистою назвою “Насилия папы в России (sic!) и твердость русских” категорично твердив, що папа “предложил князю галичскому королевский венець за покорность ему”. Щойно тоді “сокрушаясь о бедной отчизне и думая, не поможет ли владыка запада свергнуть иго монголов в России, Даниил показал папе, что хочет с ним сблизиться”²⁹.

Харківський архієпископ Макарій також віддав ініціативу зносин Римові, пов’язавши початок контактів з місією Д. дель Пано Карпіні. Зі свідчень папського легата про зустрічі й переговори з князем Васильком та руськими єпископами церковний історик виснував, що представники Риму передали послання від папи, який закликав “присоединиться к латинской церкви”. Коли після повернення з Орди Данило Романович довідався про ці пропозиції*, він, за словами Макарія, вирішив скористатися цим “для выгод своего отечества”. Саме так, на думку російського

²⁴ Ibidem. – С. 31.

²⁵ Як нам вдалося з’ясувати, архієпископа Петра на I Ліонський собор вислав князь Данило Романович: *Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів.* – Львів, 2009. – С. 50–82.

²⁶ *Карамзин Н. М. История государства Российского.* – Санктпетербург, 1817. – Т. 4. – С. 49.

²⁷ Див.: *Устрялов Н. Русская история.* – Санктпетербург, 1837. – Ч. 1. – С. 230.

²⁸ *Соловьев С. М. Сочинения: В 18 кн. Кн. 2: История России с древнейших*

времен. – Москва, 1988. – Т. 3–4. – С. 170.

²⁹ *Филарет [Гумилевский Д.] История русской церкви. Период второй, монгольский (1237–1410 гг.).* – Чернигов, 1862. – С. 49.

* Макарій не взяв до уваги важливе повідомлення, що по дорозі до Монголії у придонських степах Д. дель Пано Карпіні зустрічався і мав розмову з князем Данилом, який повертався з Орди. Отже, князь довідався про пропозиції ще перед поверненням додому. Див.: *Макарій, архієпископ харьковський. История русской церкви.* – Санкт-петербург, 1866. – Т. 5: Период монгольский, кн. 2. – С. 308–315.

церковного історика, розпочалося зближення між Римом і галицько-волинським двором³⁰.

Євгеній Голубінській, як і його попередники, твердив, що Інокентій IV першим “изъявил желание подчинить своей духовной власти галицкого князя Даниила Романовича”, і що 1245 р. відрядив своїх послів до великого монгольського хана Гуюка, яким доручив “завязать контакты и начать переговоры с галицко-волинскими князями”³¹. Тобто, вслід за архієпископом Макарієм, початок контактів віднесено до папського посольства.

Отже, в російській історіографії, подібно, як і в польській та німецькій, виробилися два погляди на генезу контактів між галицько-волинським княжим двором і Римською курією: одні історики, переважно світські, приписували ініціативу князю Данилові, інші, головню церковні, – Інокентієві IV.

Російська радянська історіографія пішла не за класичною російською історіографією XIX ст., а за церковною. Русько-римські відносини XIII ст. трактували підступною інтригою Риму, який, нав'язуючи контакти з Руссю, прагнув тільки її підпорядкування.

Яскравим прикладом є стаття Владіміра Пашуто (1949)³². Розглядаючи політику Риму щодо Галицько-Волинського князівства, зокрема, встановлення контактів між Римською курією і галицько-волинським двором, він писав: “Після татаро-монгольського нашествия, [...] Римська курія відновила свої підступи (“происки”) в Південно-Західній Русі. Добра нагода трапилася під час місії францисканця П'єтро Карпіні, якого папа Інокентій IV відрядив до татаро-монголів після Ліонського собору*. Переїжджаючи восени 1245 р. ці краї, Карпіні нав'язав контакт з володимирським княжим двором, ознайомивши князя Василька зі змістом папської булли від 25 березня 1245 р., яка закликала всіх володарів гуртуватися на випадок нового наступу татар”. Ствердивши це, В. Пашуто висловив важливу думку, що “тоді ж Карпіні вислав папі повідомлення про проведені переговори з місцевими князями”³³. Отже, снуючи “зловорожі” плани щодо Галицько-Волинської Русі, Рим вирішив спершу нав'язати дипломатичні контакти. Таку місію папа поклав на посольство Д. дель П'єтро Карпіні, яке в перших місяцях 1246 р. відбуло до Монголії через руські землі. Тут воно мало зустрічі з князями Данилом і Васильком, від чого, на думку В. Пашуто, розпочалися активні дипломатичні зв'язки між Римською курією і галицько-волинським двором.

Борис Рамм підтримав В. Пашуто з деякими нюансами: “Навесні 1245 р. в папській курії випрацьовано план, згідно з яким вирішено водночас вести переговори в двох діаметрально протилежних напрямках: і з руськими, і з татарами. Проте, в одному й іншому випадках мета переговорів

³⁰ Голубинский Е. История русской церкви. Период 2-ой, московский. – Москва, 1900. – Т. II, 1-ая пол. – С. 82.

³¹ Пашуто В. О политике папской курии на Руси (XIII век) // Вопросы истории. – Москва, 1949. – № 5. – С. 52–76.

* В. Пашуто помилився: посольство Д. дель П'єтро Карпіні вислано 16 квітня

1245 р., тобто задовго до відкриття І Ліонського собору 26 червня 1245 р.

³² Пашуто В. О политике... – С. 61; Его же. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. – Москва, 1950. – С. 250–254.

³³ Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV веках. – Москва; Ленинград, 1959. – С. 151.

була та ж – “навернення” Русі чи, вірніше, підпорядкування її папі римському”³⁴. Далі стверджено, що для виконання плану Інокентій IV вислав на Русь і в Монголію легата Д. дель Пано Карпіні, який під час зустрічей з галицько-волинськими князями Васильком і Данилом передав їм пропозицію церковної унії та обіцянки допомогти в боротьбі з татарами. Тяжке становище, в якому опинилася “Південно-Західна Русь, стиснута в кліщах ворожих сил, – татарської орди, з одного боку, угорсько-польських католицьких агресорів – з іншого, змусило Данила Галицького скористатися з пропозиції папської курії, переданої через Пано Карпіні”³⁵.

Сучасний російський історик Александр Майоров вважає, що ініціатива русько-римського зближення виходила від Данила, а “перший контакт між папою та галицько-волинським князем мав відбутися ще до від’їзду останнього в Орду”, тобто осені 1245 р.³⁶

Однак каноном російської історіографії, – як радянської, так і сучасної, – все ж, стала позиція В. Пашуто та Б. Рамма. Прийняли її й українські радянські історики, а навіть дехто з сучасних українських дослідників.

II. Українська історіографія

Найдавніша українська писемна пам’ятка, у якій даються русько-римські взаємини середини XIII ст., – повідомлення Галицько-Волинського літопису про коронацію Данила Романовича³⁷. За словами літописця, папа відіслав до Данила легата – “єпископа веронського і кремонського” з пропозицією про коронацію. Тоді князь відмовився від корони – з огляду на татар, які не стерпіли б такого виклику. Проте папа вислав послів на чолі з легатом Опізо, які принесли корону і папське благословення, коли Данило після успішного походу на Чехію й Австрію тріумфально повертався на батьківщину через Польщу. Їх шляхи перетнулися у Кракові, але тут князь показав свій гонор – мав заявити: “Не подобає мені бачитися з вами на чужій землі, хай потім”. Посли виявилися упертими й незабаром зустріли князя уже на його батьківщині. Данило продовжував відмовлятися, однак після умовлянь матері і польських князів згодився на коронацію. Виклад виразно показує русько-римське зближення як ініціативу папи*.

Українські історики пізнішої доби, зокрема XVII–XVIII ст., по-різному трактували події середини XIII ст., пов’язані з русько-римськими відносинами, головню церковною унією та коронацією Данила Романовича. Представники католицького напрямку наголошували на мудрості й далекоглядності

³⁴ Там же. – С. 154.

³⁵ Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavico-Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 685.

³⁶ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 827. Пор.: Літопис Руський / За Іпатським

списком переклав Леонід Махновець. – Київ, 1989. – С. 412–413.

* Літопис не подає докладних дат цих подій. Щодо самої коронації, то пізніші історики на основі інших писемних джерел XIII ст., зокрема іноземних, переконливо довели, що коронація відбулася у містечку Дорогичині пізньої осені 1253 р. Дати посольства “єпископа веронського і кремонського” досі не встановлено (див. далі).

князя, який коронувався з благословення папи та прийняв корону з рук його легата. Так, зокрема, трактовано події, наприклад, у латиномовній поемі "Samoenae Borysthenides" ("Дніпрові Камени")³⁸. Автор, наймовірніше Іван Домбровський, головним героєм коронації бачить не папу, а князя, якому королівський вінець вручив легат. Як з'ясували дослідники, змальовуючи історію Русі та її прадавньої столиці Києва, автор користувався різними джерелами, зокрема літописом Нестора, а також працями польських істориків Я. Длугоша, М. Меховського, М. Кромера, М. Стрийковського³⁹.

Впадає, однак, у вічі суттєва різниця між польськими католицькими істориками і київськими католиками у трактуванні вчинку князя Данила. Якщо Я. Длугош, М. Меховський, М. Кромер, а почасти і М. Стрийковський, як пригадуємо, подавали альянс з папою хитрою й підступною акцією князя, то І. Домбровський зображав Данила мудрим і відважним політиком, якому коронація допомогла здобути великий авторитет у Європі, розширити володіння "до узбережжя Борею".

Хвалили Данила Романовича за мудрий акт коронації українські католицькі історики XVIII ст. Вони твердили, що першим до Риму звернувся князь. Зокрема, василіянин Ігнатій Кульчинський у першому в українській науці нарисі історії Київської Церкви писав, що після страшного татарського погрому "натхненний Богом Данило, володар усієї Русі, відрядив послів на Вселенський собор Ліонський перший, віддаючи Інокентієві IV послухенство"⁴⁰.

Ігнатій Стебельський твердив: "Залишившись самоврядним володарем майже усієї Південної Русі, Данило, щоб зміцнити свою силу, славу і загальну опінію, задумав відновити королівство руське, але не тільки з титулом галицько-володимирського короля, що його колись уживав Коломанутрин, а й усієї Русі. З цією метою 1245 р. він вислав послів на І Ліонський вселенський собор до папи Інокентія IV, прохаючи надати йому королівську корону та обіцяючи скласти послух папі разом зі своїми підданими та всім руським народом. Водночас просив допомоги для захисту від татар"⁴¹. І. Кульчинський та І. Стебельський відомості про зносини Данила з Інокентієм IV почерпнули, без сумніву, від М. Стрийковського. Про це свідчить хоча б те, що тільки в нього є інформація про посольство на Ліонський собор 1245 р. Однак звинувачення польського історика у невірності та зрадливості князя щодо Риму уніатські історики, зрозуміло, оминули.

По-своєму трактували зносини Данила Романовича з Римською курією українські православні автори XVII ст. Так, київський церковний діяч

³⁷ Див.: Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія. – Київ, 1988. – С. 108.

³⁸ Див.: Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Автор. пер. з англ. – Львів, 2001. – С. 134–136; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – Київ, 2002. – С. 270–295.

³⁹ Kulczynski I. Specimen Ecclesiae Ruthenicae. – Romae, 1733. – P. 202.

⁴⁰ Stebelski I. Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim. Wyd. 2-e. – Lwów, 1867. – Т. 3. – С. 17–18.

⁴¹ Копистенський З. Палинодия // Памятники полемиической литературы в Западной России. – Санктпетербург, 1878. – Кн. 1 (Русская Историческая Библиотека. – Т. 4). – Стб. 1109.

та історик Захарія Копистенський, високо оцінюючи сам факт коронації, становчо наголосив на тому, що папа прислав до князя послів і королівську корону, коли довідався про його могутність і воєнні подвиги. При цьому З. Копистенський твердив, що ні про яку унію не йшлося, і що “през приняте той коруны Даниїл не отступовал віры, ено за почестъ ко болшей своей славі принял оную”⁴². Після такої заяви зрозуміло, чому і словом не згадано про посольство на I Ліонський собор. На думку деяких дослідників, З. Копистенський був причетний до Густинського літопису, укладеного в 20-х роках XVII ст.⁴³ Принаймні повідомлення літопису про коронацію відчутно перегукується з тим, що писав про неї З. Копистенський. Ось відповідний текст Густинського літопису: “В літо 6755. Данило Романовичъ, по сей славной побіди в Чехахъ, начать повсюду славенъ быти, яко і папа Римский величаше его, і присла ему свое благословеніе и знаменія королевская, си есть, корону, скипетро и проч., и моли его, да помагает христіаномъ на Татаръ, онъ же обіщася; и коронова его на королевство Руское легат папежа Инокентія четвертого во градѣ Дорогичині”⁴⁴.

Отже, за літописом, папа зі своєї ініціативи прислав легата, щоб коронувати князя за його воєнні успіхи і власне з уваги на них просив Данила захищати християн від татар. Зважаючи на термінологію пам’ятки (“легат”, “королевство Руское”, “в Чехахъ”), інформацію про коронацію автор почерпнув із польських хронік. Проте згадку про послів на I Ліонський собор та церковну унію з Римом літописець, як і в “Палінодії”, теж випустив.

Феодосій Софонович подав: “Року от Рождества Христова 1246, ведлут Стрийковского... Приїхали к князю Даниилу, продку князей Острозских, присланы значныи послы от папѣжа римского Инокентія Четвертого: Опиж, опат мезенский, и бискуп маденский, на Лугдунскомъ соборѣ назначеныи. Принесли ему корону королевскую и скипетръ за его славныи дѣла рицарский и за звитязтва над многими панствами значныи, особливе над Поляками, над Венграми, над Чехами, над Литвою и над Ятвѣгами, которых завше, наїзжаючи, бил и пустошил крѣпко, и русских князей себѣ в послушенство привел”⁴⁵.

Хоч Ф. Софонович й відкликався до М. Стрийковського, однак, на відміну від нього, твердив, що папа першим відрядив послів до Данила Романовича, які привезли корону. Саме цим можна пояснити замовчування повідомлення польського історика про посольство князя на I Ліонський собор. Оминув Ф. Софонович і звістку М. Стрийковського, що Опізо коронував Данила за участю польських єпископів на чолі з краківським єпископом Прандотою. Натомість, ідучи за Галицько-Волинським літописом, він ствердив, що коронацію здійснили православні владики⁴⁶.

⁴² Див.: Єршов А. Коли й хто написав Густинський літопис? // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – 1930. – Т. 100. – С. 205–211.

⁴³ Густинская летопись // ПСРЛ. – Санкт-петербург, 1843. – Т. 2, ч. 3. – Стб. 341.

⁴⁴ Софонович Ф. Хроніка з літописців

стародавніх. – Київ, 1992. – С. 151.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Ми переглянули найважливіші праці цього періоду, зокрема літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб’янки, анонімну “Историю Русов”, “Летописное повествование о Малой

Наскільки відомо, Ф. Софонович – останній з українських православних історіописців XVII ст., які повідомляли про коронацію князя й оцінювали її позитивно. Пізніша українська православна історіографія, починаючи від “Синопису” (1674), не цікавиться історією Галицько-Волинської держави. Сповідуючи москвоцентричні ідеали на службі “их царских величеств”, вона взагалі не згадує про королівську корону Данила Романовича. Ця важлива подія в історії української державності залишилася поза увагою і козацької історіографії другої половини XVII–XVIII – початку XIX ст.⁴⁷

Українські історики Нового часу теж по-різному трактували початок русько-римського зближення середини XIII ст.

Денис Зубрицький чи не вперше поставив двосторонні відносини за Романовичів у широкий геополітичний контекст⁴⁸. Він, зокрема, привернув увагу до того, що після 1240 р. держава Романовичів опинилася між двома гігантськими імперіальними утвореннями – католицьким Заходом на чолі з папою та Ордою: “Хоча Данило, з уваги на свої незначні володіння порівняно з цими гігантами, не був небезпечним сусідом ні ханові, ні папі, і не міг самостійно міряться силами з могутністю одного й другого, але схилиючись на ту чи іншу сторону, міг дати суттєву перевагу одному або іншому головному супернику за володіння світом; з уваги на це інтересом обох державців було, силою чи хитрістю, залучити на свою сторону або нейтралізувати володарів Галицько-Володимирської держави. Першим здається папа римський за посередництвом таємних агентів-монахів, керованих легатом – архієпископом пруським, запропонував Данилові свій союз, своє покровительство, вимагаючи взамін підкоритись його владі”⁴⁹. Отже, відзначмо важливу для нашого дослідження думку, що “першим папа римський запропонував Данилові свій союз і покровительство”.

Ісидор Шараневич вважав, що легат Опізо прибув з короною “в слідство предидущих переговоров”, які тривали “еще від року 1247”. Коли зважимо на зміщення хронології вперед на два роки, то виходить, що І. Шараневич датував початок переговорів 1245 р. Хто був ініціатором він не подав⁵⁰.

Професор Київського університету Микола Дашкевич назвав хибним повідомлення М. Стрийковського про посольство на I Ліонський собор. Натомість київський історик твердив, що до проїзду папського легата Д. дель Плано Карпіні через Русь-Україну Данило “не заводил сношений с Римом. Папа первый вызвал его на это”⁵¹ й далі розвинув

России” Олександра Рігельмана, “Историю Малороссии” Миколи Маркевича та “Историю Малой России” Дмитра Бантиш-Каменського і тільки в останнього знайшли коротке повідомлення під 1253 р. про коронацію Данила Романовича на “короля галицького”. Див.: *Бантыш-Каменский Д.* История Малой России. – Санктпетербург, 1830. – Ч. 1. – С. 22.

⁴⁷ *Зубрицкий Д.* История древняго Галичско-Русского княжества. – Львов, 1855. – Ч. 3.

⁴⁸ Там само. – С. 151–155.

⁴⁹ Див.: *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси: от найдавейших времен до року 1453. – Львов, 1863. – С. 97.

⁵⁰ *Дашкевич Н.* Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – С. 139, прим. 2.

⁵¹ *Его же.* Переговоры пап с Даниилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством (Первая уния Юго-Западной Руси с католичеством) //

цю думку⁵². Професор Київської духовної академії Костянтин Мурковський схильний був віддати ініціативу зближення князеві, називаючи її сміливою, але недалекоглядною⁵³.

Новий крок у дослідженні проблеми зробив Микола Костомаров, який розглянув стосунки з Римом у широкому контексті зовнішньої політики Романовичів, особливо в їхньому протистоянні з Угорщиною, Польщею, Чехією і Литвою, де, на думку історика, князі мали значні досягнення. Однак, усі вони – “недостатні для цілей Данила. Йому потрібно було здобути вагу і силу в Європі, заручитися надією на допомогу Заходу в той час, коли він відкрито вирішив діяти проти татар. Для цього йому необхідно було зблизитися з такою центральною силою, яка рухала цілим західним світом. Такою центральною силою видавався йому папа. Постійні й тривалі зносини із західними католицькими володарями неминуче повинні були сформувані в нього високу думку про могутність духовного римського престолу, хоча в той час ця могутність по-суті не могла здійснити того, що здійснила б на століття раніше. Зносини з папою почалися ще з 1246 р. Данило виявив бажання віддати себе під покров святого Петра, щоб іти під благословенням римського престолу разом із західним християнством на монголів”⁵⁴.

Як бачимо, позицію сформульовано досить чітко: для успішного протистояння татарам Данило Романович вирішив шукати допомоги на Заході, зокрема в його духовному центрі – Римі. Тому князь звернувся з пропозицією визнати римську зверхність, якщо західний християнський світ виступить разом із ним проти азійських полчищ.

Галицькі історики другої половини XIX ст. Юліан Пелеш та Антон Петрушевич також вважали ініціатором зближення Данила Романовича. Ю. Пелеш, зокрема, писав, що “князь близько 1245 р. звернувся до папи Інокентія IV з проханням про допомогу проти татар і надання йому королівської корони, за що обіцяв зі своїми єпископами визнати примат папи”⁵⁵. А. Петрушевич висунув цікавий здогад, що місія Д. дель П'яно Карпіні на Русь і до Монголії була не приводом для започаткування контактів галицько-волинського двору з Римською курією, а результатом якогось невідомого посольства князя до Риму з-перед 16 квітня 1245 р., коли папський легат вирушив на Схід⁵⁶.

На зламі XIX–XX ст. до генезису русько-римських відносин середини XIII ст. звернувся Михайло Грушевський. Він нагадав, що готуючись до боротьби з татарами, князь Данило нав'язав дружні відносини з Угорщиною.

Университетские известия. – Киев, 1884. – № 8. – С. 150–154.

⁵² Мурковский К. Т. Даниил Романович Галицкий в сношении с Римом. – Киев, 1873. – С. 3–4.

⁵³ Костомаров Н. Князь Данило Романович Галицкий // *Его же*. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Санктпетербург, 1873. – Вып. первый: X–XIV ст. – С. 146–147.

⁵⁴ Pelesz J. Geschichte der Union der

Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1878. – Bd. 1. – S. 277.

⁵⁵ Петрушевич А. С. Тайные переговоры Даниила Романовича с римским престолом и коронация того же на Галицком короля // *Его же*. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича. – Львов, 1881. – С. 53.

⁵⁶ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Київ, 1992. – Т. 3. – С. 69.

У цьому контексті історик відзначив: "...незмірно ширші перспективи відкривали перед ним тоді ж розпочаті зносини з папою"⁵⁷. На думку М. Грушевського, "...першу гадку про них піддали Романовичам папські последи до татар – П'яно Карпіні з товаришами, що їдучи до татар, стріли Василька в Ленчиці у Конрада Мазовецького, потім на запрошення Василька гостили у нього десь в перших днях 1246 р. і при тім намовляли самого Василька і руських єпископів до унії, читаючи їм якусь папську буллу про злуку церков"⁵⁸. Історик писав, що Романовичі не перейнялися справою церковної унії, їх більше зацікавило повідомлення про намір організувати союз європейських народів проти татар і скликання для цього собору в Ліоні. "Прилучитися до сього європейського союзу проти татар, дістати собі в Заході поміч за ціну унії було дуже привабно, а признати над собою церковне старшинство римського папи не було страшно при тім близькім пожиттю з католицькими народами, при тім браку всякої релігійної виключності, [...] особливо характерної для наших західних земель"⁵⁹. Отож, оригінальних думок М. Грушевський не висловив, солідаризуючись з міркуваннями тих іноземних та українських істориків, які вважали, що почин вийшов від Риму, а контакти встановив папський легат Д. дель П'яно Карпіні.

Можливо, саме тому пізніші українські дослідники загалом підтримали концепцію М. Костомарова – А. Петрушевича, за якою русько-римські контакти ініціював Данило Романович. Тут насамперед назвемо галицьких істориків першої половини ХХ ст., зокрема Миколу Чубатого, Степана Томашівського, Андрія Іщака, Теофіля Кострубу, Івана Крип'якевича⁶⁰, а також українських істориків повоєнного періоду, переважно, з галицького середовища, сформованих в українських наукових і навчальних центрах на Заході⁶¹. Були й винятки. Наприклад, Павло Грицак твердив, що контакти Данила і Василька з Римом нав'язано щойно в 1247–1248 рр. з ініціативи Д. дель П'яно Карпіні⁶². Натомість Дмитро Дорошенко вважав, що зносини з папою Інокентієм IV розпочав Данило Романович, "...сподіваючись, що той зможе викликати хрестовий похід проти татар"⁶³.

⁵⁷ Грушевський М. Історія... – С. 69

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // ЗНТШ. – 1917. – Т. 123–124. – С. 38; Томашівський С. Українська історія. I. Старинні і середні віки. – Львів, 1919. – С. 103; Іщак А. Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ісидора // Богословія. – Львів, 1923. – Т. I, кн. 1. – С. 23; Коструба Т. Характер Данилової унії // Його ж. Нариси з церковної історії України X–XI ст. 2-е доповн. вид. – Торонто, 1955. – С. 99–100; Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990. – С. 79.

⁶⁰ Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. Нарис історії

Української церкви. – Філадельфія, 1954. – С. 124; Великий А. Г. З літопису християнської України. – Рим, 1968. – Т. 2. – С. 131, 142, 153–154; Стахів М. Христова Церква в Україні: 988–1596. – Львів, 1993. – С. 126; Хома І. Східноєвропейська політика папи Інокентія IV // ЗНТШ. – 1955. – Т. 164: Корона Данила Романовича (1253–1953). – С. 44.

⁶¹ Грицак П. Галицько-Волинська держава (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч. 5). – Нью-Йорк, 1958. – С. 103.

⁶² Дорошенко Д. Нарис історії України. Вид. 3-є. – Львів, 1991. – С. 92–93.

⁶³ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Вид. 3-є. – Київ, 1995. – Т. 1. – С. 199.

Для Наталії Полонської-Василенко початок стосунків "...залишається неясним"⁶⁴.

Позиція українських радянських істориків не була оригінальною: вони послухно йшли за російськими колегами, зокрема В. Пашуто та Б. Раммом, які не тільки твердили, що ініціатором контактів виступив папа Інокентій IV, а й видавали цей крок свідченням "...одвічного прагнення Риму до політичного і духовного поневолення східнослов'янських народів"⁶⁵.

У публікаціях часів незалежності України помітна спроба "вільніше" оцінювати генезу і характер русько-римських взаємин епохи Романовичів. Наприклад, Олександр Головка задекларував прагнення уникнути "не дуже коректних або спрощених оцінок політики римської курії, яка представляється задалегідь ворожою, підступною тощо"⁶⁶. Початок контактів галицько-волинських князів з Римом автор виводить від їхніх зустрічей та переговорів з Д. дель Плано Карпіні 1246 р.⁶⁷ Віталій Нагірний обстоює погляд, що ініціаторами встановлення зв'язків з Римською курією були Данило і Василько Романовичі⁶⁸. До цього дійшло, на його думку, в кінці 1245 – на початку 1246 р.⁶⁹ Князів мав прихилити папський посланець Д. дель Плано Карпіні, діючи з власної волі, тобто без відома папи⁷⁰. А безпосередній контакт із папою, твердить В. Нагірний, Романовичі нав'язали через домініканських монахів⁷¹.

Отже, ні українські історики, ні іноземні дослідники не дали прийнятної для всіх відповіді на питання, хто був ініціатором контактів між галицько-волинським княжим двором і Римською курією: одні вважають, що почин зробив папа Інокентій IV через легата Д. дель Плано Карпіні, інші, – князь Данило Романович.

III. Пропозиція відповіді на поставлене питання

У недавно опублікованій монографії ми стали на бік тих істориків, які ініціатором зближення між галицько-волинським княжим двором і Римською курією вважали Данила Романовича⁷². Вихідним аргументом послужило переконання, що європейська історіографія XIII–XVII ст.

⁶⁴ Див.: Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Київ, 1979. – Т. 1, кн. 2. – С. 206–207; Котляр М. Ф. Данило Галицький. – Київ, 1979. – С. 167–169; Його ж: Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. – С. 206–207; Свідерський Ю. Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С. 100–107; Стависький В. І. Відомості про Русь з "Історії монголів" П'єтро Карпіні // Український історичний журнал. – 1988. – № 6. – С. 32–40. Правда, Вадим Стависький, все ж, вважав, що ініціатива русько-римських переговорів 1246 р. виходила від Данила Романовича: там само. – С. 40.

⁶⁵ Головка О. Держава Романовичів у східноєвропейській політиці Римської курії 40–50-х років XIII ст. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 69.

⁶⁶ Там само. – С. 74.

⁶⁷ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. – Kraków, 2011 (Prace Komisji wschodnioeuropejskiej PAU. – T. 12). – S. 246–262.

⁶⁸ Ibidem. – S. 255.

⁶⁹ Ibidem. – S. 251.

⁷⁰ Ibidem. – S. 253–254.

⁷¹ Паславський І. Український епізод... – С. 50–82.

одноставно віддавала першість “королеві Русі Данилу”. Середньовічні автори, без сумніву, володіли джерельними матеріалами, пізніше втраченими. Крім того, як додатковий аргумент наведено свідчення Д. дель Плато Карпіні. Оскільки вони мають важливе значення для даного дослідження, розглянемо їх докладніше.

Як відомо, в 1245–1247 рр. по дорозі до Монголії і при поверненні папський легат переїздив через Русь і двічі бачився з князями Данилом і Васильком, про що залишив звіт. Спершу наприкінці 1245 р. у Кракові посланець зустрівся з володимирським князем Васильком, який там гостював, а відтак на запрошення князя прибув із ним до Володимира, де розмовляв з політичними і церковними достойниками. У середині березня 1246 р. десь у придонських степах легат бачив Данила Романовича, який повертався з Орди. Вдруге він спілкувався з Романовичами на початку липня 1247 р., повертаючись із Монголії.

Власне ці факти, задокументовані в подорожніх записках легата, дали підставу багатьом дослідникам стверджувати, що саме Д. дель Плато Карпіні за дорученням Інокентія IV започаткував дипломатичні контакти з галицько-волинським двором. Однак історики чомусь ігнорували або ж хибно інтерпретували одне надзвичайно важливе повідомлення посланця, зафіксоване в розповіді про прийняття, яке організували на його честь Данило з Васильком 1247 р. у Володимирі. Отож, говорячи про нього, Д. дель Плато Карпіні писав: “Данило і його брат Василько влаштували нам пишне прийняття і затримали нас у себе на добрих вісім днів, хоч ми й противились. Тим часом вони радилися між собою, а також з єпископами та іншими поважними мужами про те, про що ми говорили з ними, коли їхали до татар; вони одноставно відповіли нам, що прагнуть мати папу своїм отцем і зверхником, а святу Римську Церкву – владаркою і вчителькою. При цьому підтвердили все те, про що вже давніше повідомляли в цій справі через свого ігумена, а також послали з нами стосовно цього до кир папи свої листи і послів”⁷³.

Фраза “вже давніше повідомляли в цій справі через свого ігумена” спростовує твердження, що зачинателем русько-римського зближення був щойно Д. дель Плато Карпіні. Деякі дослідники, відчуваючи слабкість своєї аргументації, висунули й обстоювали тезу, нібито ігумена, який “вже давніше” побував у Ліоні, тодішній резиденції Інокентія IV, князь Данило вислав відразу після зустрічі в придонських степах та повернення додому. Однак інші історики переконливо спростували це твердження, виходячи з того, що за тодішніх можливостей подорожування поїздка з Володимира чи Холма до Ліона тривала щонайменше 6 (шість) тижнів. Коли взяти до уваги, що Данило Романович міг повернутися додому не раніше кінця березня 1246 р. (Д. дель Плато Карпіні занотував зустріч із князем у середині березня), та врахувати, що вже 3 травня 1246 р.

⁷² *Iohannes de Plano Carpini. Recueil Voyages et de Mémoires publié par le Société de Geographie / Ed. A. d’Avezac. – Paris, 1839. – Т. 4. – Р. 769.*

⁷³ Див.: *Паславський І. Галицький єпис-*

коп Петро – номінат і дипломат Данила Романовича // Митрополит Михайло Левицький і його доба. – Львів, 2010. – С. 53–69.

Інокентій IV написав листи до “найяснішого короля Русі” у відповідь на різні його “прохання” і “благання”, цілком очевидно, що “посольство Данила до папи”, вислане гіпотетично наприкінці березня – в початках квітня, ніяк не могло прибути перед кінцем квітня. На це, до речі, звернули увагу Б. Альтанер і А. Амманн. Вони логічно зробили висновок, що навіть коли й справді було посольство до папи, споряджене одразу після повернення князя Данила з Орди, то муло бути ще одне, раніше, з “пропозиціями і проханнями” галицько-волинського двору, на які папа відгукнувся посланнями від 3 травня 1246 р.

Ми погоджуємося з німецькими дослідниками і вважаємо, що “ще одне раніше посольство” відбуло до Італії не після, а до поїздки в Орду, тобто не пізніше осені 1245 р. Оскільки західні джерела виразно говорять, що наприкінці 1244 р. і під час роботи I Ліонського собору влітку 1245 р. папа приймав “руського архієпископа Петра”, це дало підставу ототожнити дипломатичну місію представника Руської Церкви на Ліонському соборі з “давнішим посольством” Романовичів, про яке згадав Д. дель Плано Карпіні. Найімовірніше, “руський архієпископ Петро” західних джерел був галицьким єпископом-номінатом і дипломатом Данила Романовича⁷⁴.

Інтерпретацію повідомлення про “давніше посольство” Данила Романовича до Інокентія IV вже опубліковано⁷⁵. Розглянемо ще два важливі свідчення, які досі не бралися до уваги.

Перше з них – інформація, “Життя Інокентія IV”, автор якого – сповідник і біограф папи Микола де Курбіо (Нікколо да Кальві). Описуючи заслуги папи в наведенні мостів між Римом і молодими європейськими націями, близький співробітник Інокентія IV писав, зокрема, що папська кореспонденція від 3 травня 1246 р. в руських справах була наслідком посольства князя Данила, а не результатом якихось інших чинників. Це свідчення надзвичайно важливе, тому наведемо його в оригіналі: “At Rutenos quoque, qui ad Romanam curiam suos solemnes nuntios destinarunt, ut eis Legatum mitteret, per quem instruerentur et informarentur in fide catholica, cum more Graecorum et ritu viverent, missus est Dominus Albertus Archiepiscopus Livoniae et Prussiae”⁷⁶. У відповідь на це посольство “згодом до короля Русі Апостольський престол відіслав легата кир абата Мазарського, який його коронував” (“*ad Regem subsequenter ab Apostolica Sede Legatus missus est Dominus Abbas de Mazario, qui coronavit eum*”)⁷⁷. Уточнення папського біографа не залишає сумніву, що йдеться про Данила Романовича, а не про якогось іншого руського чи заліського князя.

⁷⁴ Паславський І. Український епізод... – С. 55–73.

⁷⁵ “Також до Русинів, які зверталися через своїх надзвичайних послів до Римської курії, щоб вислала їм легата, який би навчив їх і просвітлив у католицькій вірі, бо ж жили за звичаєм і обрядом Греків, був відряджений кир Альберт, архієпископ Лівонії і Пруссії”: *Nicolaus*

de Curbio. Vita Innocentii Papae IV // Muratori L. A. Scriptores Rerum Italicarum. – Mediolani, 1723. – Т. 3, Pars 1, Cap. XVII. – P. 592 e.

⁷⁶ *Nicolaus de Curbio. Vita... – P. 592 e.*

⁷⁷ *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075–1953) / Ed. A.-G. Welykyj. – Romae, 1953. – Vol. 1. – N 5. – P. 19–20.*

Ще одна важлива деталь: Микола де Курб'ю називає послів "solemnes nuntios", тобто надзвичайними, урочистими. А це можна пояснити тільки їхньою причетністю до такої події, як XIII Вселенський собор у Ліоні влітку 1245 р.

Отже, вкотре переконуємося, що "давніше посольство", про яке згадав Д. дель П'яно Карп'їні, має стосунок до ліонської місії руського архієпископа і що папські послання від 3 травня 1246 р. були відповіддю на його інформацію про наміри та плани Романовичів.

Друге свідчення – лист папи Григорія IX від 18 липня 1231 р., адресований "Найяснішому королеві Русі"⁷⁸. Хоч у ньому не названо імені адресата, немає сумніву, що ним був Данило Романович. Найпереконливішим аргументом на користь такого твердження є повідомлення самого Григорія IX, згідно з яким про свого адресата він довідався від "...улюбленого брата нашого єпископа Пруссії"⁷⁹, як з'ясували дослідники, – прусського єпископа Християна⁸⁰. З інших джерел відомо, що Данило Романович був добре знайомий з ним, перебував у дружніх стосунках, і навіть допомагав йому військово⁸¹. Тому цілком можливим видається посвячення єпископа у плани Романовичів.

Отож, у згаданому листі Григорій IX, відкликаючись до інформації єпископа Християна, виразно говорить про Данила Романовича: "...будучи натхненний Божою ласкою, виявляє бажання приступити до вірності й послуху Апостольському престолові й нам..."⁸².

Про те, що на початку 30-х років XIII ст. Романовичі справді шукали зближення з Римом, свідчить відомий лист константинопольського патріарха Германа II до папи Григорія IX, датований 1232 р. Патріарх, виступаючи з ініціативою укладення унії між Східною і Західною Церквами, запевняв, що народи, підлеглі його духовній владі, як от "греки, іберійці, лази, алани, готи, волохи...", а також численні русини, готові відновити давню церковну єдність⁸³. Немає сумніву, що під русинами патріарх розумів насамперед своїх духовних чад – корінних жителів питомої Русі, тобто Подніпров'я, Сіверщини, Галичини й Волині.

Намагання Романовичів шукати підтримку Римської курії зумовила політично-церковна кон'юнктура того часу. Данило Романович, готуючись до неминучої сутички з Арпадами за галицький престіл, прагнув послабити Угорщину, вибивши з-під її ніг головну політичну і моральну опору – підтримку Римської курії. Сигнал папі з Володимира міг істотно вплинути на угорські позиції при папському дворі.

Зближення з Римом оправдувала церковна політика на осі Рим–Нікея в 30-х роках XIII ст. Нагадаймо, що 1232 р. константинопольський патріарх Герман II за дорученням імператора Іоана Ватациса виступив з ініціативою

⁷⁸ Documenta... – P. 19.

⁷⁹ Abraham W. Powstanie organizacji... – S. 106–107.

⁸⁰ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Нью Йорк, 1965. – Т. 1 (до р. 1353). – С. 586, 597 (прим. 56).

⁸¹ Documenta... – N 5. – P. 20.

⁸² Цит. за: Нагаєвський І. Історія римських вселенських архієреїв. – Мюнхен, 1964. – Ч. 1. – С. 305.

⁸³ Norden W. Das Papsttum und Byzanz. – Berlin, 1903. – S. 348–358.

провести переговори й дискусії щодо можливості укладення унії між Східною і Західною Церквами⁸⁴. Григорій IX відгукнувся на цю пропозицію нікейського двору та константинопольського патріарха, утворивши спеціальну комісію для опрацювання умов церковної унії. Такі умови були вироблені і папська делегація у складі двох вчених францисканців і двох домініканських проповідників у січні 1234 р. прибула до Нікеї, де відбулися дискусії з грецькими богословами⁸⁵.

Отож, не дивно, що за активного діалогу між християнським Заходом Сходом галицько-волинські володарі, керуючись насамперед власними політичними інтересами (ослаблення позицій Угорщини в Римі), закономірно звернули погляд до Апостольської столиці.

Лист Григорія IX до "найяснішого короля Русі" від 18 липня 1231 р. переконливо засвідчує, що саме Данило Романович через давнього приятеля – єпископа Християна першим послав сигнал про готовність визнати зверхність папи. І хоча унійні переговори між Римом і Нікеєю, а також короткотривалий контакт з Григорієм IX з його вини завершилися безрезультатно⁸⁶, створено прецедент для майбутнього: в першій половині 40-х років Романовичі відновили стосунки з Курією. Як і десять років тому, загальна політична і церковна ситуація знову сприяла цьому. У червні 1243 р. на апостольський престол зійшов Інокентій IV, який відразу оголосив нову політику щодо Східних Церков. Справді, якщо Григорій IX неодмінною умовою церковної унії ставив латинізацію обрядів і звичаїв східних християн, то Інокентій IV вважав східний і західний обряди рівноцінними і рівноправними. Для укладення церковної унії він вимагав одного – визнання зверхності Апостольського престолу святого Петра⁸⁷. Ця нова політика стосовно Східних Церков дала змогу візантійському імператорові Іоану Ватацису і патріархові Мануїлу II у першій половині 40-х років знову розпочати унійні переговори з Римом⁸⁸.

За таких обставин князі Данило та Василько Романовичі вирішили використати візантійсько-римський діалог у своїх церковних і політичних інтересах. Смертельна загроза монголо-татар змушувала шукати союзу й опори на Заході, зокрема, в його тодішньому духовному центрі – Римі. Зближення православної Нікеї з католицьким Римом давало Романовичам моральне право нав'язати тісніші контакти з Курією. З цією метою Данило Романович наприкінці 1244 р. вислав галицького єпископа Петра з дипломатичною місією на Захід, щоб дати інформацію про татар та їхню загрозу для Європи. Очевидно, Петро був уповноважений передати певні пропозиції галицько-волинського двору, зокрема про необхідність

⁸⁴ Ibidem. – P. 351.

⁸⁵ Чубатий М. Історія християнства... – С. 586–589.

⁸⁶ Див.: Паславський І. Політика Римської курії щодо Галицько-Волинської держави за понтифікатів Інокентія IV та Олександра IV. Порівняльний аналіз // Апологет. Богословський збірник

Львівської Духовної Академії УПЦ КП. – Львів, 2010. – № 1–4(20–23): Матеріали II Міжнародної конференції "Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво" (Львів, 24–25 листопада 2010 року). – С. 21–22.

⁸⁸ Norden W. Das Papsttum und Byzanz. – S. 359 seq.

загальноєвропейського хрестового походу проти монголо-татар, а також укладення церковної унії і, можливо, – перспективу коронації князя Данила. Отже, в середині 40-х років саме Данило Романович дав почин новому зближенню Галицько-Волинської держави з Римом, а дипломатична місія єпископа Петра була першим безпосереднім контактом Романовичів з папою Інокентієм IV.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України